

Տ.ՏԻՐԱՆ ԱՐՔ. ՆԵՐՍՈՅԵԱՆԻ ՎԱՐԳԱՆԱՆՅ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ 1500-ԱՄԵԱԿԻՆ ԱՌԻԹՈՎ ԽՕՍԱԾ ՃԱՌԸ

Ծ.Ն., Մեր ընթերցողներում կը ներկայացնենք երջանկայիշատակ Տիրան Արք. Ներսայեանի Վարդանանց պատերազմի 1500-ամեակի հանդէսին խօսած ճառը Լոմլի մէջ՝ 1951 թուականին: Նկատի առնելով որ ձայներիզի վրայ արձանագրուած էր ան, բառերու եւ ոճերու կրկնութիւններ եւ բոլորովին պարագայական բնոյթի հատուած մը յապատեցինք: Փոփոխման ենթարկեցինք միայն բանաւոր արտայայտութեան յատուկ կարգ մը ձեւեր՝ միշտ ջանալով հաւատարիմ մնալ անոնց իմաստին: Չայներիզին վրայ կար ընդհատում մը, զոր բազմակէտով նշանակեցինք:

Ազգիս Վեհափառ Հայրապետին, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գեորգ Զ.ին հրահանգով եւ կոնդակովն է, որ այս տարի ոչ միայն Ամերիկայի, այլեւ ամբողջ աշխարհի մէջ, ուր որ հայկական եկեղեցիներ եւ հայկական համայնքներ կան, ուր որ հայ ժողովուրդ կայ, այնտեղ կը տօնուի Վարդանանց Պատերազմի 1500-ամեակը:

Վեհափառը, իբրեւ հայ ժողովուրդին սրտին ձայնը, իբրեւ ամբողջ մեր ժողովուրդին կրօնական, եկեղեցական, հոգեւոր պետը՝ արձագանգ կու տայ ամբողջ ազգի մտածումին եւ զգացումին, եւ կոչ կ'ընէ մեզի տօնել Վարդանանց 1500-ամեակը: Եւ հրաշալի երեւոյթ է, որ Վեհափառին այդ ձայնը լեցուն արձագանգ կը գտնէ բոլոր հայ սրտերու եւ մտքերու մէջ՝ ցրուած աշխարհի չորս ծագերում:

Եթէ տեսնէք զանազան ազգերու տօնախմբութիւնները, տեսնէք թէ Ամերիկայի, Անգլիոյ, Ֆրանսայի մէջ ի՞նչ տօներ կը տօնեն, պիտի տեսնէք որ չկայ տօն մը, որ 1500 տարուան հնութիւն ունեցող դէպքի մը ակնարկէ: Բացի քրիստոնէական եւ եկեղեցական տօներէն, ուր Աստուածորդայն տնօրինութիւնները կը յիշատակեն, բոլոր միւս տօները շատ աւելի նոր են՝ քան թէ մեր Վարդանանց տօնը:

Շատ քիչ անգամ կը հանդիպինք այսչափ յարատեւ, այսչափ յամառ յարգանքի ժողովուրդի մը կողմէ իր անցեալի հերոսներուն: Առ հասարակ անոնք, այդ մեծ մարդիկը, կ'աղօտանան մարդոց մըտքին մէջ. անոնց յիշատակը՝ Պետրոս Դուրեանի խօսքով՝ կը թառամի, եւ մարդոց համար անոնք այլեւս կը դադրին իմաստ ունենալէ, եւ կը մնան պատմութեան դասագիրքերու մէջ: Մարդիկ պատմութիւնը ուսումնասիրելու ատեն կը կարդան անոնց

անունը, եւ թերեւս ոմանք կը ներշնչուին անոնցմէ, բայց հաւաքական մեծ տօնախմբութիւններ չեն սարքեր, երբ այլեւս 1500 տարիներ անցած են անոնց կեանքին եւ գործին վրայէն:

Իսկ այն իրողութիւնը՝ որ 451 թուականին պատահած դէպք մը տակաւին կը հաւաքէ հայ ժողովուրդը իր շուրջը, տակաւին անոնց միտքը եւ անոնց սիրտը կը խանդավառէ եւ կը լուսատրէ, եզակի երեւոյթ մըն է, որ մեր ժողովուրդին պատիւ կը բերէ եւ մեր ժողովուրդին գաղափարական ազգ մը, հոգեւոր բաներու նուիրուած ազգ մը ըլլալուն ապացոյցը կու տայ: Վասնզի Վարդանանց դէպքը մեր ազգին կեանքը իր մէջը կը խտացնէ:

Ինչպէս որ անհատներու կեանքին մէջ դէպքեր կան, որոնք իրենց ամբողջ կեանքը կ'որոշեն, ինչպէս որ երբեմն ձեզմէ ամէն մէկուն կեանքին մէջ դէպք մը պատահած է, որ վճռած է թէ ձեր կեանքին ճամբան ի՞նչ պիտի ըլլայ, այնպէս ալ ազգերու կեանքին մէջ դէպքեր կան, որոնք վերջնականապէս կը վճռեն թէ ի՞նչ պիտի ըլլայ կեանքը եւ նկարագիրը այդ ազգին: Վարդանանց ճակատամարտը մեր ազգի կեանքին մէջ այդպէս անկիւնադարձ յառաջ բերող դէպք մը, հայ ազգին ճակատագիրը որոշող դէպքերէն մէկը եղած է:

Քրիստոնէութեան դարձը, գրի գիտի եւ Աստուածաշունչի թարգմանութեան դէպքը եւ Վարդանանց պատերազմը, կ'ենթադրեն ես, այն երեք մեծ դէպքերն են որ իրենց կնիքը դրած են մեր ազգին ճակտին վրայ եւ մեր ազգի ամէն մէկ անդամին ճակտին վրայ՝ այդ թուականէն մինչեւ այս թուականը, եւ այդ կնիքը եւ այդ դրոշմը անքիծ պիտի մնան երկա՛ր այդ դարերուն, որոնք մեր առջեւն են տակա-

ւին: Կարծես թէ Վարդանանց պատերազմի պատմութեան մէջ մենք հայելիի նման մենք զմեզ կը տեսնենք:

Բայց այստեղ կ'ուզեմ ձեզի յիշել ուրիշ պարագայ մը, որ առ հասարակ կը մոռցուի: Աշխարհի պատմութիւնը երկա՛ր է, նոյնպէս նաեւ ազգերու պատմութիւնը, եւ անոնց մէջ կարելորդ դէպքեր անհուն եւ անհամար են, որոնք պատմութեան գիրքի մը երկու կողքերուն կամ հատորներուն մէջ ամփոփուած են: Եթէ հարիւր դէպք պատահած է, անոր մէկ հատին մասին թերեւս գաղափար ունինք: Ինչո՞ւ: Որովհետեւ կարգ մը դէպքեր կան, որոնք գրուած չեն եւ ուրիշներ կան, որոնք գրուած են:

Մարդ մը, որ 450-ական թուականներուն Վարդանանց պատերազմը տեսնելէն եւ դէպքերուն իրագեկ ըլլալէն ետքը, եթէ ծոյլ մէկը եղած ըլլար, եւ փոխանակ ներսի իր կրակէն վառելով՝ գրիչը ձեռքը առնելով Վարդանանց պատերազմի մասին գրած չըլլար, եւ իրմէ զատ միւս հարիւր հազարաւոր մարդոց նման «տեսանք անցանք» ըսէր, եւ գրիչը առնելով մագաղաթին վրայ չդրոշմէր այն ինչ որ Վարդան եւ Վարդանանք գործեցին, ո՛չ թէ միայն մենք այսօր Լուիլի մէջ այս ափ մը հայութիւնը քով քովի եկած պիտի չըլլայինք, ո՛չ միայն այսօր 1500-ամեակ մը պիտի չտօնէինք, այլեւ թերեւս մեր ազգին ճակատագիրը տարբեր պիտի ըլլար:

Մեր ազգի պատմութեան մէջ շատ դարեր կան, որոնք պատմիչ չեն ունեցած եւ պատմիչ ունեցած չըլլալուն համար այդ դարերուն դէպքերը ձեզի համար մութ են: Բայց մարդ մը կար 450-ական թուականներուն -- ճիշդ թուականը չենք գիտեր թէ երբ գրեց -- որ այնչափ վառուցեալ իր մտքով եւ սրտով, որ ելաւ եւ արիւնով եւ կրակով մագաղաթի էջերուն վրայ արձանագրեց Վարդանանց պատմութիւնը: Այդ մարդը կը կոչուի Եղիշէ վարդապետ, վանական մը, թերեւս եպիսկոպոս մը: Անոր գիրքն էր որ հնարաւոր դարձուց իրական մէջ Վարդանանց պատմութեան կատարած դերը: Վասն զի եթէ Եղիշէն չգրէր, եւ կամ անճարակ մարդուն մէկը գրէր՝ չկարենալով դէպքերը ներկայացնել, Վարդանն ալ պիտի շարուէր մեր պատմութեան շա՛տ մը ուրիշ հերոսներուն եւ կարելորդ մարդոց կարգին, որոնք դեր մը կատարած են եւ

սակայն պատմութիւնը վրանին մոխիր ցանած է:

Եղիշէն էր որ Վարդանանց այդ կրակը իր հոգիէն փոխանցելով՝ ելեկտրական թելի մը նման՝ դարձեալ իր յաջորդներուն կը փոխանցէ տակաւին: Այս փոքրիկ գիրքին եւ անոր էջերուն վրայ արձանագրուած պատմութեան մասին է խօսքս: [Սրբազանը կը թուի թէ ներկաներուն ցոյց տուաւ Եղիշէի փոքրադիր մէկ հրատարակութիւնը:] Ժողովրդական մեր բանաստեղծներէն մէկը այս գիրքին մասին խորհելով այնպէս՝ ինչպէս որ ես հիմա ձեզի ներկայացուցի, հետեւեալ շա՛տ սրտագրաւ եւ շա՛տ պարզ ոտանաւորը գրած է եւ ես կ'ուզեմ զայն ձեզի կարդալ:

Ոսկեծղի, գեղեցկատիպ ո՛վ իմ
գրքոյկ ոսկեշունչ,
Ազգիս փառքը, անբախտ օրը դու
քարոզես անմոռունչ,
Քեզ կարդալով կը մոռնամ ես
թերութիւնք մեր ազգին,
Դէպ չայ եղբարքս գուժ ու սիրով
միշտ կը լցուի իմ հոգին:*

*Մտքիս մէջը ես միշտ կ'ասեմ
Հերոս Վարդան մեր քաջին,
Անհնար է անփառունակ ստորուկ
մեան կամ կորչին:
Ա՛յ պատանի, ուշո՛վ կարդայ այս
գրքոյկը ոսկետառ,
Որ համոզուիս որ մեր հայր
կորչելու ազգ չէ ի սպառ:*

** Ոսկեծղի կը նշանակէ ոսկի
գիծեր ունեցող, ոսկի գիծերով շինուած:*

Կարդալ պէտք է Եղիշէն՝ տեսնելու համար թէ ո՛վ էին Վարդանանք եւ ի՞նչ էր նշանակութիւնը եւ արժէքը Վարդանանց պատերազմին: 451-էն առաջ՝ 449-ին ծայր տուաւ այն կռիւր, զոր Վարդանանք մղեցին, եւ այդ երեք տարիներուն մէջ շատ կարելորդ դէպքեր եւ մանրամասնութիւններ կան խտացած: Այդ դէպքերը շատ ուշագրաւ են: Եթէ ուշադրութեամբ սերտելու ըլլաք՝ թերեւս նոր լոյսեր կրնաք գտնել անոնց մէջ: Բայց ամբողջ այս գիրքը եւ այդ երեք տարուան ընթացքին պատահածները դժուար չէ երկու մախադասութեամբ ամփոփել: Վասնզի բոլոր մեծ դէպքերը մէկ խօսքով կարելի է ըսել:

450 թուականին պարսկական կայսրությանը իր գործունեության գագաթնակետին հասած էր: Չորսուոր էր: Յոյներուն դէմ [Պարսիկներ] պատերազմ մղած եւ զանոնք պարտութեան մատնած էին 440 թուականին: Եւ ինչպէս ամէն բռնատրոններու մեքոտը եղած է, ուզեցին որ բիւզանդական կայսրութիւնը պարտութեան մատնելէ ետքը, իրենց ոյժը տարածեն դէպի արեւմուտք եւ քաղաքակիրթ աշխարհը գրաւեն: Ինչպէս Հիթլեր ըրաւ, հին ատեն Ադրեսանդը ըրաւ, 19-րդ դարու սկիզբը Նափոլէոն ըրաւ, եւ տակաւին ուրիշ մարդիկ այսօր ալ կը փորձեն եւ տակաւին վաղն ալ պիտի փորձեն:

Անգամ մը որ յաղթականի ճամբան բռնեցիր, այլեւս սահման չես ճանչնար: Յազկերտ Պարսից թագաւորն ալ այդպէս զգաց եւ ուզեց քալել դէպի արեւմուտք: Բայց դէպի արեւմուտք ճամբուն վրայ հայերը գտաւ: Քրիստոնեայ էին եւ քրիստոնեայ ըլլալով՝ բիւզանդական կայսրութեան, յոյներուն եւ հռովմէացիներուն մըտքի եւ սրտի մօտիկութիւն ունէին: Այդ պատճառով ուզեց հայերը Քրիստոնէութենէ հեռացնել, որպէս զի իրեն հաւատարիմ ըլլային եւ անոնց վրայէն անցնելով կարենար արեւմուտքը զարնել: Բայց ձախողեցաւ, որովհետեւ հայութիւնը մերժեց իր հոգին ծախել եւ ծառացաւ պարսից այս ծաւալական քաղաքականութեան դէմ: Եւ, ի պահանջել հարկին, իրենց կեանքը վրայ տուին Վարդան եւ իր ընկերները: Այս է Վարդանանց պատմութիւնը:

Նորէն կ'ըսեն. դէպքերը, մանրամասնութիւնները, Վասակին եւ Վարդանին վեճերը եւ ուրիշ շատ բաներ շատ ուշագրաւ են: Պէտք է որ այս գրքոյկը կարդաք, ինչպէս Քամառ Քաթիպան կ'ըսէ: Միայն պատմանիւններուն համար չէ անոր ընթերցումի հրահանգը, այլ նաեւ չափաւասնութիւն համար է:

Պէտք է գիտնալ, որ Վարդանանց պատերազմը պարզ ինքնապաշտպանութենէ աւելի բան մըն էր: «Պարսիկը մեր վրայ յարձակեցաւ՝ ինքզինքնիս պաշտպանենք» ըսելէն շատ աւելի բան մըն էր: Հայ նախարարութիւնը եւ հայ հոգեւորականութիւնը ուզեցին յանդուգն քայլ մը առնել եւ բիւզանդացիներուն, ինչպէս նաեւ պարսից, սահմաններուն վրայ գտնուող ուրիշ

ազգերուն հետ դաշնակից ըլլալով՝ ուզեցին պարսիկներուն այնպիսի դաս մը տալ, որ անգամ մըն ալ չկարենան գլուխին վերցնել:

Պէտք չէ մոռնալ որ հայոց քրիստոնէութեան դարձը՝ չորրորդ դարու սկիզբը, եւ հայոց գրականութեան ծաղկումը՝ հինգերորդ դարուն սկիզբը, հայ ազգին նախ տուին հոգեւոր եւ բարոյական ոյժ մը, եւ կարճ ժամանակի մէջ, հինգերորդ դարու կիսուն, այդ հոգեւոր եւ բարոյական ոյժը վերածուեցաւ տնտեսական եւ զինուորական ուժի: Եւ եթէ օտար պատմիչները կարդալու ըլլաք, մանաւանդ բիւզանդագէտներու գործերը, պիտի տեսնէք որ այն ժամանակի հայոց ազգը քաղաքակիրթ աշխարհի գորաւոր ազգերէն մէկն էր: Իրաւ է որ երկու հզօր կայսրութիւններ կային, բայց կայսրութիւն ըստածը ազգ չէ, այլ ազգերու համախմբում մը: Այս երկու կայսրութեանց մէջ ալ ապրող ազգերէն գորաւորներէն մէկն էր հայ ազգը Փոքր Ասիոյ մէջ: Այդ պատճառաւ մէկ կողմէն բիւզանդացիք, միւս կողմէն պարսիկները եւ տակաւին ուրիշ ազգեր շատ յարգանքով կը նայէին հայ ժողովուրդին, եւ եթէ ան իր տնտեսական եւ զինուորական ուժին վրայ վստահութիւն չունենար, այդ խիզախ քայլը, զոր Վարդան առաւ, դժուար թէ առնէր այնպէս եւ այն ձեւով ինչպէս որ պատահեցաւ: Այնպէս որ, 400 թուականէն մինչեւ 628 թուականը, գրեթէ երկու դարու ընթացքին, մեր ազգը հետըզհետէ գորացած եւ Մերձաւոր Արեւելքի ամենէն կարեւոր ազգային տարրերէն մէկը եղած էր, եւ այդ պատճառաւ՝ իր գոյտ ազգային սահմանէն անդին, ուրիշ մեծ դատերու պաշտպան ըլլալու մեծութիւնը ունեցաւ: Եւ այդ ժամանակի միջազգային, այսինքն՝ քրիստոնեայ աշխարհի՝ մեծ դատին համար կոռուելու պատրաստ եղաւ եւ ուզեց քրիստոնէական դատը՝ Պարսկաստանի վրայ զարնելով՝ քրիստոնէական կրօնի եւ քրիստոնեայ ազգերու սահմանները դէպի արեւելք տարածել: Եթէ պատմութիւնը այդ լոյսով կարդանք, չափազանց ուշագրաւ եւ շատ հետաքրքրական բաներ պիտի գտնենք Փարպեցիին, որ ուրիշ պատմիչ մըն է, եւ Տիգիշէին մէջ:

Աւետարանին մէջ խօսք մը կայ, որ կ'ըսէ. «Եթէ ոչ հատն ցորենոյ անկեալ

յերկիր մեռանիցի, ինքն միայն կայ. իսկ եթէ մեռանիցի՝ բազում արդիւնս առնէ»։ «Եթէ ցորենի հատիկը գետին իյնալով չըմեռնի, ինքը միս միմակը կը մնայ. իսկ եթէ մեռնելու ըլլայ՝ շա՛տ արդիւնք կու տայ»։ Պա՛րզ երկրագործի ամէն օր դաշտին մէջ, եւ կամ կեանքի մէջ մեր տեսած մէկ երեւոյթն է այս՝ ցորենի հատիկին մեռնիլը կամ չմեռնիլը, որ ազգերու համար՝ բարոյական եւ հոգեւոր իրողութեանց համար ալ հաւասարապէս ճիշդ է։ Վարդանանք մահը յանձն առին, որպէս զի միմակնին չմնան, այլ՝ արդիւնք տան։ Եթէ չկրցան քրիստոնէական աշխարհի սահմանները դէպի արեւելք տարածել, այնուհանդերձ յաջողեցան կասեցնել կրակապաշտութեան կրօնքը եւ պարսկական կայսրութեան սահմանները մինչեւ Կոստանդնուպոլիս եւ, տակաւին ո՛վ գիտէ, թերեւս մինչեւ Եւրոպա . . .

[Պարսիկներ ուզեցին հայոց] զինուորական ոյժը իրենց անկեղծ եւ մնայուն դաշնակից ունենալ։ Ատոր համար ամէնէն առաջ հայոց հաւատքին զարնել ուզեցին՝ դէպի արեւմուտք իրենց բանակները քշել կարենալու համար։ Բայց հայերը թող չտուին։ Եթէ կրակապաշտութիւնը ընդունէին, եւ եթէ պարսից թագաւորին հրամանը գործադրէին, ֆիզիքապէս բան մը չէին տուներ։ Ամէն մարդ թերեւս քիչ մը աւելի հաց կ'ունենար, թերեւս քիչ մը աւելի տուրք կը վճարէր եւ տնտեսապէս, ֆիզիքապէս աւելի հանգիստ կ'ըլլային։

Հիմա ալ շատ խելացի մարդիկ կան մեր ազգին մէջ, որ ամբողջ հարցը այս ֆիզիքական գոյութեան հետ կը կապեն եւ պատմութիւնը ամբողջ այդ տեսակետով կը դիտեն։ Վարդանանք այդ տեսակետով չդիտեցին կեանքը։ «Եթէ կռուիլ եւ մեռնիլ պէտք է, կը կռուինք եւ կը մեռնինք, բայց ազգը իր հաւատքը չի կրնար ծախել եւ վրայ տալ» ըսին։ «Եթէ պարսիկները մեր վրայ ծանր հարկեր պիտի դնեն, թո՛ղ դնեն, բայց մենք մեր հաւատքի, մեր խղճի ազատութիւնը, մեր ազգին հոգեւոր նկարագիրը չենք ուզեր վրայ տալ», ըսին։ Եւ ուր որ այս հոգեկան ոյժը կայ, ետեւէն անպայման ֆիզիքական կամ նիւթական ոյժը երեսան կու գայ։

Ակնարկեցի խօսքիս սկիզբը թէ ինչպէս քրիստոնէութեան դարձը, գրի գիտը

եւ Վարդանանց պատերազմը հայ ազգը տնտեսապէս, զինուորապէս մեծ եւ գօրատր ազգ մը ըրին, փոխանակ թող տալու որ ան կորսուէր ուրիշ իրանական ցեղերու ընդհանուր խառնարանին մէջ։

Վարդանանց գործին արդիւնքը, անոնց մահուան մեզի տուած կեանքին արդիւնքը ո՞վ կրնայ պատմել, արդարեւ։ Որչա՛փ ալ խօսինք այդ մասին, ո՛ր անկիւնէ ալ դիտենք այդ հարցը, երբեք պիտի չկարողանանք սպառել նիւթը, վասն զի Վարդանանք էին որ հայ ազգը հերոսութեան բարձունքը հանեցին։ Այնպիսի հերոսութիւն մը տուին անոնք հայ ազգին, որ ան կրցաւ դիմադրել արաբներու եւ անկէ ետքը սելճուքներու, թաթարներու, եգիպտացի մեծուքներու, թուրքերու արշաւանքներուն եւ բոլոր այն ազգերուն, որոնք շարունակ ուզեցին մեր ազգը կոխկռտել։ Մենք քիչ մը ծռեցանք, անոնք մեր վրայէն անցան. իրենք կորսուեցան, բայց մենք մորէն մեր գլուխը բարձրացուցինք, ինչպէս մինչեւ այսօր իրողութիւն է։ Հայ ժողովուրդին հերոսութեան հոգի՛ն ներշնչեցին Վարդանանք։

Իրաւ է, պատմութիւնը կը փոխուի։ Այն ատենուան ազգերէն ո՛չ բիւզանդական կայսրութիւն կայ այսօր, ո՛չ պարսկական կայսրութիւն։ Երբ որ մահմետականութիւնը եկաւ, պարսիկներու կրօնքն ալ աւելց եւ անոնց մեծութիւնը պատմութեան էջերուն վրայ նետեց։ Անկէ ետք՝ պարսիկները մահմետական ազգերէն մէկը եղան՝ թիով փոքր։ Բիւզանդական կայսրութիւնը կտոր կտոր եղաւ պատմութեան ընթացքին, եւ ի վերջոյ արաբներու եւ թուրքերու հարուածներուն չկրցաւ դիմանալ։ Կայսրութիւնները գացին, բայց ազգերը մնացին, ազգե՛րը, որոնք ո՛չ թէ քաղաքական, այլ աւելի հոգեկան ըմբռնումներ են։ Ազգ ըստածին շաղախը, անոր անդամները իրար կապողը հոգեւոր բաներն են առաւելապէս։ Ետքէն է որ այդ հոգեկան իրողութիւնները կը վերածուին նիւթական եւ աշխարհիկ բաներու. բայց սկիզբը զայն պահողը, ոտքի բռնողը՝ հոգեւորն է։ Այդպէս կ'ապացուցանէ պատմութիւնը քրիստոնէութեան դարձէն, գրի գիտէն, Վարդանանց պատերազմէն մինչեւ այսօր։ Եւ ո՛չ միայն մեր ազգին՝ այլ ամէն ազգերու մէջ այն բանը կ'ապա-

ցուցանէ: Ազգ մը քով քովի բռնողը եւ անոր կենսունակութիւն տուողը այն հոգեկան միատորն է, որուն հաւատարիմ են այդ ազգին անհատները:

Պատմութիւնը, ըսի, կը փոխուի. անունները կը փոխուին ազգերուն, երկիրներուն, աշխարհագրական սահմանները տեղէ տեղ կը փոխադրուին. լեզուները կը փոխուին եւ անճանաչելի կը դառնան: Դասական հայերէնը կը դառնայ [միջին հայերէն եւ] աշխարհաբար. [միջին հայերէնը] կը դառնայ գաւառաբարբառ: Այս ազգէն, այն լեզուէն բառեր կու գան մէջը կը խառնուին: Գաղղիայի լեզուն կ'ըլլայ ֆրանսերէն, լատիներէնը կ'ըլլայ իտալերէն, ուրիշ լեզուներ ամբողջ կերպարանքնին կը փոխեն, բայց դատը, այն հոգեւոր ճշմարտութիւնները, որոնց նկատմամբ հաւատարմութիւն կը ցուցնեն ազգերը, անոնք կը մնան միշտ նոյնը: Դարերը չեն կրնար զանոնք փոխել: Քրիստոնէական հաւատքի յաղթանակի դատը եւ այն բոլոր սկզբունքներու դատը, որոնք կ'ամփոփուին մեր կրօնքին եւ մեր հաւատքին մէջ, հոգեկան ազատութեան դատը, խղճի բարձրութեան եւ ազնուութեան դատը, այդ դատերը նոյնն էին հինգերորդ դարուն եւ նոյնն են այսօր, քսաներորդ դարուն. նոյնը պիտի ըլլան քառասուներորդ դարուն:

Եւ հայութիւնը իր պայքարը պէտք է մղէ Վարդանանց շաւիղով:

Պայքար՝ նախ մեր հայրերու հոգիին հաւատարմութեան համար: Պայքար՝ մեր ազգային միութեան համար: Վասն զի այդ միութեան չգոյութիւնն էր որ Վարդանանց հոգեկան յաղթանակին չտուաւ նաեւ պատերազմական, զինուորական յաղթանակի մը արտաքին հագուստը: Վասակին դաւաճանութիւնն էր որ ջլատեց ազգին զինուորական եւ նիւթական ոյժը, եւ ատելի արիւն թափել պէտք եղաւ երեսուն տարի, մինչեւ որ այդ վերջը, որ բացուեցաւ Վասակով, կարելի եղաւ բուծել:

Պայքար պիտի մղենք մեր ազգային միութեան համար, համամտութեան համար, երկրորդական եւ մեր կեանքին բո՛ւն կեդրոնական ջիղերուն հետ կապ չունեցող խնդիրներու մասին իրարու հետ կռիւ պիտի չընենք: Պիտի առաջին բաները առաջին նկատենք եւ երկրորդ բաները

միշտ երկրորդական: Եւ մեր համերաշխութիւնը առաջին գետնի վրայ պիտի դնենք, հիմակ ալ, քսաներորդ դարուն, ինչպէս՝ հինգերորդ դարուն: Վասն զի ցաւալի է ըսել որ պատմութիւնը շարունակ ինքզինք կը կրկնէ: Մարդիկ, սակայն, պէտք է պայքարին, որ պատմութիւնը իր սխալները չկրկնէ, այլ իր ճիշդ բաները միայն կրկնէ: Այդ է մեր դերը: Պէտք է մղենք պայքար հայութեան հաւատքին եւ անոր մշակոյթին պահպանման եւ բարգաւաճման համար: Պէտք է պահենք այն ընդունարանները, որոնց մէջ Վարդանանց հոգին կը մնայ: Մեր լեզուն, մեր աւանդութիւնները, մեր սովորութիւնները, մեր ազգասիրութիւնը, վերջապէս՝ ինչ որ ունինք, գեղարուեստական մեր արտադրութիւնները, այն բոլոր բաները, որոնք ընդունարանի տեղ կը ծառայեն՝ պահելու համար այն հաւատքը եւ այն հոգին, որ Վարդանանց քաջերը հերոսութեան մղեցին: Պայքար պէտք է մղենք ապահովելու համար սէրը եւ ազատութիւնը մեր ազգին մէջ. թէ՛ մեր ազգին եւ թէ՛ ամբողջ մարդկութեան մէջ: Վասն զի եթէ միմիայն մենք մեր ազգի սահմաններուն մէջը ամփոփուինք, այն ատեն ազգային անձնասիրութիւն մը ըրած կ'ըլլանք. եւ ինչպէս որ անհատական անձնասիրութիւնը գէշ բան է, ազգային անձնասիրութիւնն ալ գէշ բան է:

Եթէ պատմութեան անդրադառնալու ըլլաք, հինգերորդ դարուն ըլլայ կամ այս դարուն, տարբերութիւն չ'ընէր, պիտի տեսնէք որ այն ազգերը, որոնք ազգային անձնասիրութեան մէջ իրենք զիրենք բանտարկած են, իրենց գլխուն միշտ աղէտներ են եկած:

Նիւթապաշտութեան եւ աշխարհիկ ձգտումներու դէմ պիտի մղենք պայքարը: Պիտի մայինք որ այն կրակը եւ այն լոյսը, որ Վարդանանց վառեցին, երբեք ցուրտ հովեր չգան, չմարեն եւ մոխիրի չվերածեն զանոնք, աստուածային օրէնքներու հնազանդութեան այդ ոգին:

Ուրախալի է, ինչպէս սկիզբէն ըսի, որ մենք Վարդանի անունով տակաւին 1500 տարի ետքը կը հաւաքուինք, քով քովի կու գանք այնպիսի երկրի մը մէջ, որ Վարդանանք իրենց երազին մէջ անգամ չէին կրնար տեսնել եւ որ մա՛րդ չէր գիտեր որ

աշխարհի վրայ այսպիսի երկիր մը կայ: Ի՞նչ բաներ կ'ընէ պատմութիւնը, որ Վարդանանց սերունդները այսպէս կամ այնպէս ուրիշ տեսակ բռնակալութեան մը՝ թրքական բռնակալութեան, ճանկերէն ազատին, եւ զան հազարատը մղոններով հեռու այս երկրին մէջ, տարբեր լեզուով եւ սովորութիւններով: Այստեղ կարճ ժամանակի մը մէջ – յիսուն տարին ազգի մը կամ համայնքի մը կեանքին մէջ կարճ է – հաստատուն, բայց տակաւին ո՛չ Վարդանի անունը մոռնան, ո՛չ Վարդանանց հոգիին նկատմամբ իրենց հաւատարմութիւնը գէթ լեզուով ուրանան, եւ անոր անունովը տակաւին հաւաքուին այս երկրին մէջ այսչափ ատեն ետք, այսչափ հեռու երկրին մէջ:

Ասիկա միաբարական եւ ուրախարար երեւոյթ է: Եւ սակայն, սիրելի ժողովուրդ, ամենքդ ալ ձեր սրտին խորէն գիտէք, որ այնչափ ալ ապահով չէ մեր հոգին այս երկրին մէջ, եթէ պէտք եղած ջանքը չբաշխենք եւ պէտք եղած գիտակցական կռիւր չմղենք այնպէս՝ ինչպէս Վարդանանց մղեցին այդ գիտակցական կռիւր: Առանց կռիւի յաղթանակ չկայ: Ինքնիրեն բան մը չի պատահիր: Մենք մեզի չենք կրնար ծուլաբար բան մը ընել: Եթէ Եղիշէն այդ կրակը չունենար, չեյլէր չգրէր այդ մասին օրերով եւ շաբաթներով, Վարդանանց պատմութիւնը թերեւս պիտի մոռցուէր: Կամ պզտիկ ակնարկութիւն մը պիտի ըլլար հոս ու հոն: Այնպէս ալ, պէտք է որ այդ կրակը վառի ամէն մէկուն սրտին մէջը, որպէս զի կարենանք մենք եւս մասնակից ըլլալ այն լուսաւոր եւ անթառամ պսակին, երկնաւոր այն պսակին, որով Աստուած զարդարեց Վարդանանց եւ անոնց հաւատարմի ընկերներուն զըլուխը: Այդ պսակը, որ կը շողայ մեր փառապանծ նախնիքներու գլխուն, շողայ նաեւ, եթէ մինչեւ իսկ այդչափ պայծառ չըլլայ՝ ինչպէս անոնց գլխուն, մեզմէ ամէն մէկուն գլխուն վրայ:

Պզտիկ ազգ ենք, բայց կրնանք մեծ գործեր տեսնել: Այդ գիտակցութեամբ Վարդանանց այսպէս անմահացան եւ այս առիթով, իբրեւ Առաջնորդը Ամերիկայի մեր եկեղեցիին, ուրիշ բան չունիմ ձեզի ըսելիք, բայց միայն պարզ, սովորական յորդորը, որ շարունակ կը լսենք եւ միշտ պէտք է լսենք, որ Վարդանանց մահը արհամարհելով քաղցին առաջ՝ դէպի Աստուած, դէպի ազգին մեծութիւնը, դէպի ազգին հոգիին բարգաւաճումը: Նոյն ճամբայէն պիտի քալենք մենք բոլորս, որ տակաւին կը ճանչնանք Վարդանանց իբրեւ մեր նախահայրը, եւ անոր հաւատարմութեան զգացումը ունինք մեր մէջ:

Պիտի քալենք նոյն ճամբայէն՝ սորվելով այն գոհողութիւնները, զորս անոնք ըրին. մենք ալ տարբեր միջոցներով, մեր գիտցած ձեւով՝ այն նուիրաբերումով, որ մեզմէ կը պահանջուի:

Այսօր պարսիկը չկայ, որ փիղերով մեր վրայ քալէ: Այսօր թուրքը չկայ, որ մեզ տնտեսական եւ զինուորական ուժին ներքէւ ճզմելու հետամուտ ըլլայ: Փառք Աստուծոյ, ազատ եւ երջանիկ Ամերիկայի մէջ ենք: Անոր հպարտ քաղաքացիներն ենք: Այս երկրին մէջը ամէն տեսակ առաւելութիւն եւ ամէն տեսակ վայելք կը վայելենք: Այդ մեծ բախտին մէջ, որ հոս գտնուած ենք, արժանի ենք: Եւ սակայն կռիւր երբեք չի դադրիր: Հոս ալ ճերմակ վտանգներու դէմ, ուրիշ տեսակ վտանգներու դէմ, անտարբերութեան, տգիտութեան, անհաւատարմութեան, նիւթապաշտութեան վտանգներուն դէմ «ինչ հոգս է» խօսքի դէմ պէտք է որ կռիւ մղենք եւ կռիւնիս դիւրին կռիւ չէ:

Իմ մաղթանքս այն պիտի ըլլայ, որ Աստուած ամէնուս ոյժ եւ կարողութիւն տայ, որպէս զի կարողանանք այդ կռիւին մէջ միշտ այնչափ յաղթական ըլլալ, ինչպէս Վարդանանց յաղթական եղան:

ՏԻՐԱՆ ԱՐՔ. ՆԵՐՍՈՅԵԱՆ